

Кожен, хто відчув правдивість цих слів, зрозуміє цю книгу.

*Роберт Музіль,
із викинутої «Передмови»
до першого видання
роману*

Невеличка станція на лінії, що провадить на схід. Безконечно прямо простяглися чотири рівнобіжні залізні колії на обидва боки поміж жовтим шутром широкого залізничного насипу. Вздовж кожної з них бруднавою тінню пролягли випалені в землі паротяговими випарами смуги.

За пофарбованим олійною фарбою будинком станції широка розбита дорога вела нагору, до вокзальної рампи. Її узбіччя губилися у всуціль розтоптаному ґрунті, їх можна було розпізнати лишень за двома рядами акацій, що сумовито стояли обабіч, похнюпивши спрагле, прибите порохом і кіптявою листя.

Чи то ці сумні барви завинили, чи, може, блідо-безсиле, вимучене туманом світло пообіднього сонця, — але й предмети, і люди мали в собі щось байдуже, безживне, механічне, наче взяті зі сценки якогось лялькового театру. Час від часу, через рівномірні проміжки, зі своєї кімнатчини показувався начальник станції, поглядав, щоразу так само поводячи головою, вдалечінь колії на

сигнали із залізничних будок, — чи віщують вони, бува, наближення швидкісного потяга, який усе не надходив, бо, либонь, дуже затримався на кордоні. Тоді незмінним по рухом виймав кишенькового годинника, скрушно хитав головою і знову зникав — точнісінько, як з'являються і зникають фігурки на старих вежових дзигарях, коли б'є повну годину.

Широкою, добре втрамбованою смугою між коліями і станцією походжало веселе товариство юні обабіч старшого подружжя, що становило осередок трохи, може, загучної розмови. Щоправда, веселощі цього гурту не були справжні: безжурний сміх, здавалося, вже за кілька кроків завмирав, ніби западався у землю, наштовхнувшись на якийсь в'язкий невидний опір.

Пані дружина придворного радника Терлеса мала десь так близько сорока років. За густим серпанком вона ховала сумні, трохи почервонілі від плачу очі. Надходив час прощання, й було дуже нелегко залишати свою дитину серед чужих людей на такий довгий час, — їй, позбавленій можливості самій, наче ангел-охоронець, витати над коханим дитям.

Бо це маленьке містечко лежало геть далеко від столиці, від резиденції, на сході цесарства, серед ледь зеленого, сухого рільничого краєвиду.

Пані Терлес мусила змиритися з перебуванням сина в такій далекій, майже недосяжній далечині через те, що в цьому мі-

стечку був славетний конвікт*, споруджений іще минулого сторіччя на землях побожного скиту, зумисне остронь світу, либонь щоб уберегти підростаючу молодь від згубних впливів великого міста.

Бо саме тут сини з найліпших родин країни здобували освіту, щоб, скінчивши цей заклад, вступити до вищої школи або на військову чи державну службу, — ото ж з усіх цих оглядів, а також для того щоб обертатися в пристойному товаристві, виховання саме в конвікті поблизу В. уважали особливо добрим тоном.

Саме це змусило подружжя Терлесів чотири роки тому поступитися наполегливим і честолюбним домаганням свого хлопця й віддати його на виховання в цей заклад.

Це рішення спричинило їм пізніше немало сліз. Бо майже з тієї миті, коли брама конвікту без вороття зачинилася за малим Терлесом, той страждав від страхітливої, неймовірної туги за домівкою. І ні заняття в класі, ні забави на розлогіх соковитих галявинах парку, ані інші розваги, які заклад пропонував вихованцям, не могли завоювати його серця. Він майже не брав участі в тому всьому. Він бачив усе неначе крізь якусь паволоку; навіть серед дня йому становило іноді великих зусиль придушити

* Закритий освітній заклад, у якому всі вихованці мешкають разом у гуртожитку. — Тут і далі — прим. ред.

впертий клубок, що підступався до горла, — уночі ж він ніколи не засинав без сліз.

Терлес писав додому листи майже щодня, жив тільки цими листами й оживав тільки в них. Усе ж інше, що доводилося робити, здавалося йому лишень якоюсь марною тінню дії, байдужими перестанками, ніби цифри на годиннику. Зате, пишучи, він відчував у собі щось надзвичайне, особливе. Щось схоже на сповнений чудесного сонця й барв острів здіймалося тоді в ньому, посеред безкрайого моря похмурих почуттів, яке день у день холодно і байдуже обступало його. І коли за дня, в забавах чи на заняттях, він думав собі, що ось увечері знову писатиме листа, на душі йому ставало так, немов би він носить на невидимому ланцюжку потаємний золотий ключик, яким, коли ніхто не бачитиме, розчинить браму до чудовного саду.

Найдивовижніше те, що ця раптова, всепоглинаюча прихильність до батьків мала в собі щось нове і незбагненне для нього самого. Раніше Терлес гадки не мав ні про що таке, до конвікту пішов охоче і з власної волі — він навіть сміявся, коли матуся при першій розлуці не змогла стримати сліз, і аж згодом, коли вже кілька днів перебував сам і чувся відносно добре, воно вибухло в ньому зненацька і навально.

Він гадав, що це туга за домом, прагнення близькості до батьків. Та насправді то було щось набагато невизначеніше й складніше. Бо «предмет цієї туги», тобто образ батьків, був у ній, власне, відсутній.

Я маю на увазі отой пластичний, не просто умоглядний, а радше тілесний спогад про любу особу, спогад, що промовляє до всіх чуттів і в усіх чуттях збережений, коли нічого не щастить зробити, не відчуваючи поряд її безмовної і невидної присутності. От саме такий спогад завмер у ньому швидко, мов відлуння, протривавши тільки якусь мить. Скажімо, відтоді Терлесові не вдавалося вичарувати перед очі образ «коханих, коханих» батьків, — так він здебільшого називав їх подумки. Якщо ж він таки намагався викликати любе видиво, то в грудях виникав безмежний біль, туга, що й карала його, і водночас свавільно полонила, бо її палке полум'я пекло його й разом чарувало. При тому згадка про батьків чимраз більше оберталася для нього на простий привід, щоб знову зазнати насолоди викликання в собі цього егоїстичного страждання, яке залишало його в хтивій гордості, неначе у відлюдненій каплиці, де біль самобичування змішується й возноситься до небес із миррою сотень палахкотливих свічок і сотень очей святих образів.

Згодом, коли його «туга за домівкою» послабла, а відтак поступово вщухла, проступила ця її особливість доволі чітко. Її зникнення Терлес відчув не як давно очікувану полегкість, — ні, вона залишила по собі в його юній душі порожнечу. І з цієї діри, з цієї незаповненості в душі він зрозумів: те, що його покинуло, було не самою тугою, а й чимось позитивним, якоюсь душевною

силою, чимось таким, що розквітло в ньому під покривом болю.

Отож тепер воно минулося, і це джерело першої високої благости він прочув у собі лишень потому, як воно вичерпалося.

На цей час сліди пристрасних порухів пробуджуваної душі знову зникли з його листів, а їхнє місце заступили докладні описи життя в конвікті й нових приятелів.

Сам же Терлес чувся при цьому збідненим і голим, немов деревце, що після безплідного цвітіння зазнало першої зими.

Однак його батьки були з того вдоволені. Вони любили його палко, безтямно, з тваринною ніжністю. Щоразу, коли його канікули від конвікту добігали кінця, дід здавався пані радниковій по-новому порожнім і вимерлим, і ще кілька днів по кожних синових відвідинах вона зі слізьми на очах ходила покоями, то тут, то там пестливо торкаючись якогось предмета, на який падав був погляд хлопця або якого дотикалися його пальці. І тато, й мама за нього дали б розірвати себе на шматки.

Безпорадна зворушливість і пристрасний, упертий сум його листів болісно турбували їх і робили обох украй напружено вразливими. Весела ж і вдоволена синова легковажність, що прийшла пізніше, втішила й їх, і вони чимдуж намагалися підтримати його в тій вірі, що все це знаменувало подолання кризи.

Утім ні в тому, ні в тому вони не розпізнали симптомів певного душевного розвою,

а синові біль і пізніший нібито спокій сприйняли радше як природні наслідки обставин. Що то була перша, — невдала, — спроба молодой, полишеної на себе саму людини розвинути свої внутрішні сили, — вони не помітили.

Тим часом Терлес чувся дуже неспокійно і марно намагався намацати де-небудь щось нове, що могло б прислужитися йому як опертя.

Один епізод із цього періоду показовий для того, що стало передумовою пізнішого розвитку Терлеса.

Якось до конвікту вступив юний князь фон Г., що належав до однієї з найвпливовіших, найдавніших і найконсервативніших шляхетних родин царства.

Усі хлопці розцінили його лагідні очі як нудні й афектовані; його манеру, стоячи, — вигинати стегно і, говорячи, повільно перебирати пальцями, — вони висміювали як бабську. Та найдужче кепкували вони з того, що до конвікту князя фон Г. привезли не батьки, а його дотеперішній вихователь, доктор теології і духовна особа якогось ордену.

На Терлеса ж новий вихованець із першого погляду справив значне враження. Можливо, тут заважила і та обставина, що перед ним постав спадкоємний принц, але, з іншого боку, князь фон Г. був неначе з якогось іншого тіста, ніж усі, кого Терлес знав досі.